STILISTIK MASHQLAR ASOSIDA O'QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Muhammadiyeva Mehriniso
Termiz davlat pedagogika instuti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning lingvistik, pedagogik va metodologik asoslari atroflicha tadqiq etiladi.

Shuningdek, bolalar leksikonini boyitish, adabiy til me'yorlariga mos ravishda to'g'ri talaffuz ko'nikmalarini (orfoepiya) shakllantirish hamda nutqning intonatsion jozibadorligini oshirish masalalari tahlil qilingan.

Tadqiqot jarayonida o'quvchilar nutqidagi tipik xatoliklar, xususan, so'z urg'usini noto'g'ri qo'llash va sheva elementlarining ta'siri lingvodidaktik nuqtai nazardan yoritilgan. Nutq o'stirish faoliyatini samarali tashkil etish maqsadida leksik-stilistik mashqlar tizimi, interaktiv ta'limiy o'yinlar hamda nutqiy uslublar integratsiyasining ahamiyati ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy kompetensiya, leksika, orfoepiya, stilistik mashqlar, interaktiv metodlar, ta'limiy o'yinlar, so'z urg'usi, intonatsiya, publitsistik uslub.

Аннотация: В данной статье подробно исследуются лингвистические, педагогические и методологические основы развития речевых компетенций детей дошкольного и младшего школьного возраста. Анализируются вопросы обогащения лексикона учащихся, формирования навыков правильного произношения (орфоэпии) в соответствии с нормами литературного языка, а также повышения интонатsionной выразительности речи. В ходе

исследования с лингводидактической точки зрения освещаются типичные ошибки в речи учащихся, в частности, неправильное употребление словесного ударения и влияние диалектных элементов. Для эффективной organizatsii деятельности по развитию речи научно обосновано значение системы лексико-стилистических упражнений, интерактивных образовательных игр и интегratsii речевых стилей.

Ключевые слова: речевая компетенция, лексика, орфоэпия, стилистические упражнения, интерактивные методы, обучающие игры, словесное ударение, интонatsiя, публицистический стиль.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the linguistic, pedagogical, and methodological foundations for developing speech competencies in preschool and primary school-aged children. It explores key issues such as enriching the students' lexicon, forming correct pronunciation skills (orthoepy) in alignment with literary language standards, and enhancing the intonational expressiveness of speech. Throughout the study, typical speech errors made by learners, particularly the misuse of word stress and the influence of dialectal elements, are highlighted from a linguodidactic perspective. To organize speech development activities effectively, the significance of a system of lexicalstylistic exercises, interactive educational games, and the integration of speech styles is scientifically substantiated.

Keywords: speech competence, lexis (vocabulary), orthoepy, stylistic exercises, interactive methods, educational games, word stress, intonation, journalistic style (publicistic style).

Hozirgi zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning nutqini rivojlantirish muhim masalalardan biridir. Til shunchaki aloqa vositasi bo'lib qolmay, balki

inson tafakkuri va dunyoqarashini ifodalovchi muhim vositadir. Nutq — bu insonning fikrini, tuyg'ularini va bilimini boshqalarga yetkazish vositasidir. Shu sababli, maktabgacha ta'lim muassasalari va maktablarda o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish ustuvor vazifa hisoblanadi [1]. Darhaqiqat, nutq faqat so'zlashuv emas, balki shaxsning intellektual darajasini belgilovchi mezondir. Zamonaviy pedagogikada nutq o'stirishni kognitiv rivojlanish bilan uzviy bog'liqlikda ko'rish lozim.

Nutq o'stirish metodikasida tilning leksikologiya va grammatika bo'limlari alohida ahamiyat kasb etadi. S.P. Redozubov ta'kidlaganidek: "Leksikologiya — so'z haqidagi ilm, grammatika — so'z qilishning o'ziga va xavfsizlik haqida gapda bog'lanishi haqidek ilm. O'quvchilarning lug'at zahirasi qanchalik boy bo'lsa, nutqi shanchalik rivojlangan bo'ladi" [2]. Redozubovning fikri shuni ko'rsatadiki, nutqning poydevori lug'at boyligidir. Ammo bu boylik "o'lik" holatda bo'lmasligi, ya'ni bola so'zlarni gap ichida bog'lash (sintaktik aloqa) ko'nikmasiga ega bo'lishi shart.

Professor N. Mahmudov bu borada shunday yozadi: "Nutqning ta'sir quvvati, tegishli axborotni tinglovchiga tugal va qulay yordam berishish muhim kommunikativ sifatlardan bo'lmish so'z boyligiga bog'liq

Stilistik mashqlar jarayonida sinonimlar ustida ishlash lug'atni faollashtirishning eng samarali yo'lidir. Masalan, "chiroyli" so'zi o'rniga matn mazmunidan kelib chiqib "ko'rkam", "go'zal", "latofatli" kabi variantlarni tanlash o'quvchining stilistik sezgirligini oshiradi [3].

Lug'at ustida ishlashning to'rt yo'nalishi

Maktabda lug'at ustida ishlash metodikasi to'rt asosiy yo'nalishni ko'zda tutadi:

O‘quvchilar lug‘atini bo‘yitish (har kuni 8-10 ta yangi so‘z).

O‘quvchilar lug‘atiga aniqlik kiritish (sinonim va antonimlar orqali).

Lug‘atni faollashtirish (nofaol so‘zlarni faol nutqqa o‘tkazish).

Adabiy tilda ishlatilmaydigan (sheva, jargon) so‘zlarni nutqdan chiqarish [4]. Bu tizim o‘quvchining nutqini faqat miqdor jihatdan emas, balki sifat (adabiy me’yor) jihatidan ham tartibga soladi. Ayniqsa, shevaga oid so‘zlarni adabiy muqobili bilan almashtirish stilistik mashqlarning mag‘zini tashkil etadi.

Nutqni rivojlantirishda o‘yinlar, ayniqsa boshlang‘ich sinf va bog‘cha yoshidagi bolalar uchun, asosiy vosita hisoblanadi. Masalan, "Hikoya tuzish" o‘yinida o‘qituvchi xattaxtaga bir nechta so‘z (Nafisa, soat, yomg'ir, kitob) yozadi va o‘quvchilar bu so‘zlar ishtirokida mustaqil hikoya tuzadilar. Bunday mashqlar bolaning ijodiy tafakkurini uyg‘otadi va so‘zlar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishni tushunishga yordam beradi.

Shuningdek, topishmoqlar ustida ishlash ham muhim: "Topishmoq bolani o‘ylashga, o‘z fikrini to‘liq, aniq bayon qilishga o‘rgatadi, uning tasavvurini, tafakkurini rivojlantiradi". Topishmoq topish jarayonida bola tahlil (analiz) va sintez operatsiyalarini bajaradi. Masalan, "Sirti qizil tayoq, ichi qizil bo‘yoq" (Qalam) topishmog‘ida bola buyumning belgilarini (rangi, shakli, vazifasi) biriktirib, bitta tushunchaga keladi [5].

Tez aytishlarni kechki o'yin, adabiy ertaliklar dasturiga ham kiritish mumkin. Bu ularning mazmunan xilma-xil bo'lishiga, bolalarni faollashtirishga yordam beradi.

S o‘zni talaffuz qilishda urg‘u va nutqning orfoepiyasi (juda to ‘g‘ri talaffuz qilish qoidasi) ustida ishlash bu ish mazmuni kichik guruhlarda alohida ahamiyatga ega. Chunki bu yoshdagi bolalarning ko‘pchiligi

so‘zning bo‘g‘in tarkibini buzib talaffuz etadilar. To'g'ri so ‘z tarkibini saqlash uchun shoshilmay, tekis so'zlash zarur. Bolalarda bu sifatlar matnidagi so ‘zlar jo ‘r bo ‘lib aytiladigan o‘yinlar, oddiy taqlidiy so ‘zlarni sekin o 'q ib berish (aytib berish) orqali tarbiyalanadi. S o 'z n i talaffuz etish ustida ishlash uchun ta'lim iy o ‘yinlardan („Do'kon“, „Bu nima?“) foydalaniladi. Ta'lim iy o ‘yinlarni kichik guruhlarda tashkil etishda avval nomi osonlik bilan aytiladigan (ikki bo ‘g ‘indan iborat bo ‘lgan so'zlar: kubik, mushuk, quyon, kuchuk va boshqalar, so 'n gra m u rak k ab ro q so 'zlard an) o ‘yinchoqlardan foydalaniladi.

Talafïuzi m urakkab bo ‘lgan so'zlarni quyidagi o‘yinlar orqali talaffuz etishga o'rgatish mumkin: „Top, men nima dedim?“, „Telefon“, „Yo‘qlama“ va boshqalar. Katta guruhlarda ushbu o ‘yinlardan tashqari

„Kim yaxshiroq aytadi?“ m usobaqa-m ashqi o ‘tkaziladi. M usobaqa-m ashqda birdaniga 2 ta zveno (har bir zvenoda 2 — 3 ta bola bo‘ladi) qatnashadi. Bir zveno m urakkab so 'lar va so ‘z birikmalarini talaffuz etadi: issiq choy, termometr, trolleybusda, akvariumda, nordon anor, achchiq garmdori, plastmassali; boshqa zveno ushbu so‘zlarni diqqat bilan tinglaydi, so ‘ngra ular m urakkab so ‘zlarni talaffuz etadilar. Agar katta guruh bolalari qiyin so‘zlarni buzib talaffuz etsalar, m asalan, bidon, suvoq, maymunjon, magnitofon, tipratikan, motoroller va boshqalar — bu so ‘zlarni „Gapni oxiriga yetkaz“ nom li so'zli o ‘yin va m ashqning tarkibiga, qisqa ta’limiy hikoyalarga kiritish m umkin.

So ‘zlarda urg‘ularni ishlatishda ham xilma-xil xatolar uchrab turadi:

otlarni bosh kelishikda (kapalak, bola, paxta, ruchka va boshqalar), qaratqich kelishigida (o‘rdakning, tipratikanning) ishlatishda, o ‘tgan zam o n fe’lini (oldi, berdi, tushundi va boshqalar) aytishda. Bular ichida shunday so ‘zlar borki, bola atrofidagilar nutqidan bu so 'zlarni qabul qila olm ay, o ‘zi m ustaqil tarzda,

noto‘g‘ri urg‘uli so ‘z hosil qiladi. Katta guruh bolalarida so'zlarga urg'uni to 'g 'ri qo ‘yishda m ustahkam orfoepik m alakalarni shakllantirish, so ‘zning bo ‘g ‘in tarkibini to ‘g ‘ri idrok etishda eshituv diqqati yetarli darajada rivojlangan boMishi kerak. Oddiy so ‘z talaffuziga o ‘rganib qolgan bola nutqini to ‘g‘rilash ancha m urakkab. Ba'zan xatoni to ‘g‘rilash ustida olib borilgan ish kutilgan natijani bermaydi, bola urg ‘uni noto‘g‘ri ishlatishda davom etadi. Buning asosiy sababi nimada? Bola nima haqidadir gapirib berar ekan, u gapning mazmuni bilan band bo ‘lib, so

‘zning jarangdorligiga diqqatini yo ‘naltirmaydi. Buning tashqari, tarbiyachi shu vaqtning o ‘zida so ‘zning talaffuzini turli shakllarda ko‘rsatishi zarur.

Ixtiyoriy diqqatning, esda olib qolishning boshlang‘ich shakllaridan foydalanilsa, bolada o'zining nutqiga yangicha m unosabatda boMish im koniyati hamda eshituv idrokida analiz va sintez qilish uchun sharoit vujudga keladi [6].

O‘quvchilar esa ushbu so‘zlar o‘rtasida mantiqiy-semantik ko‘priklar hosil qilib, yaxlit va mazmunli qisqa hikoya yaratishlari lozimBunday stilistik mashqlar bolaning fikrlash qobiliyatini, so‘z biriktirish malakasini va sintaktik uquvini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, xalq og‘zaki ijodi namunalari, xususan, topishmoqlar ustida ishlash ham muhim metodik ahamiyatga ega. Topishmoqlar yosh avlodni mantiqiy fikrlashga, narsa va hodisalarning yashirin belgilarini qiyoslashga va o‘z fikrini lo‘nda, aniq ifodalashga o‘rgatadi [7]. Masalan, "Sirti qizil tayoq, ichi qizil bo‘yoq" topishmog‘ini yechishda bola buyumning shakli, rangi va funksional vazifasini birlashtirib, mantiqiy xulosaga keladi

Nutq madaniyatining poydevori orfoepiya, ya’ni adabiy til me’yorlariga muvofiq to‘g‘ri talaffuz qilish qoidalari hisoblanadi [8]. Maktabgacha ta’lim va

kichik maktab yoshidagi bolalarda fonetik apparat to‘liq shakllanib ulgurmaganligi tufayli, ular ko‘pincha so‘zlarning bo‘g‘in tarkibini buzib, ayrim tovushlarni tushirib qoldirib yoki almashtirib talaffuz qiladilar

Bunday nuqsonlarni bartaraf etish va tekis, shoshilmasdan so‘zlash malakasini tarbiyalash uchun kichik guruhlarda jo‘r bo‘lib aytiladigan o‘yinlar hamda taqlidiy matnlardan foydalaniladi

Bolalar nutqidagi tipik xatoliklardan biri so‘z urg‘usini noto‘g‘ri qo‘llashdir. Ayniqsa, otlarni kelishik qo‘shimchalari bilan o‘zgartirganda (masalan, bosh kelishikdagi kapalak, bola, paxta so‘zlaridan qaratqich yoki tushum kelishigidagi o‘rdakning, tipratikanning shakllariga o‘tganda) hamda fe’llarning o‘tgan zamon shakllarini (oldi, berdi, tushundi) talaffuz qilganda urg‘u siljishi natijasida talaffuz mantiqsizligi yuzaga keladi

Bolaning biron-bir voqeani hissiyot bilan gapirib berish jarayonida faqat matn mazmuniga e’tibor qaratib, so‘zning orfoepik va fonetik jozibasini nazorat qila olmasligi ushbu xatolarning asosiy sababidir

Bolalar nutqidagi tipik xatoliklardan biri so‘z urg‘usini noto‘g‘ri qo‘llashdir. Ayniqsa, otlarni kelishik qo‘shimchalari bilan o‘zgartirganda (masalan, bosh kelishikdagi kapalak, bola, paxta so‘zlaridan qaratqich yoki tushum kelishigidagi o‘rdakning, tipratikanning shakllariga o‘tganda) hamda fe’llarning o‘tgan zamon shakllarini (oldi, berdi, tushundi) talaffuz qilganda urg‘u siljishi natijasida talaffuz mantiqsizligi yuzaga keladi

Bolaning biron-bir voqeani hissiyot bilan gapirib berish jarayonida faqat matn mazmuniga e’tibor qaratib, so‘zning orfoepik va fonetik jozibasini nazorat qila olmasligi ushbu xatolarning asosiy sababidir

Bunday nuqsonlarni to‘g‘rilash uchun tarbiyachi va o‘qituvchi tomonidan "Akustik ajratib ko‘rsatish" metodi qo‘llanilishi kerak, ya’ni nutq jarayonida urg‘uli bo‘g‘in ovoz tonini biroz ko‘tarish orqali alohida eshittiriladi Masalan, bolalar nutqida boshlamoq fe’lining shakllari noto‘g‘ri aytilsa, quyidagi namunaviy matndan foydalaniladi: Tarbiyachi yoki o‘qituvchining nutqi o‘quvchilar uchun mutloq namuna (etalon) vazifasini o‘taydi [9]. Pedagog mashg‘ulotlarda, yangi mavzuni tushuntirishda va ertaklarni aytib berishda to‘liq publitsistik-adabiy uslubda gapirishi shart

Shuningdek, mashg‘ulotlarda audioyozuvlar, radioeshittirishlar va teleko‘rsatuvlarni tizimli tinglash orqali bolalarda ixtiyoriy diqqat va badiiyestetik eshituv idroki yuksaltiriladi

Nutqning ifodaliligi bolaning hissiy olami, his-tuyg‘ulari va ichki kechinmalarining til vositalarida aks etishidir. Intonatsiya — bu ovozning nutq jarayonida, ma’lum vaqt davomida baland-pastligi, sur’ati va tembri jihatidan turlicha tovlanishi bo‘lib, u so‘zlovchining subyektiv munosabatini ifodalaydi [10].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Askarova M. B. "O‘quvchilar nutqini o‘stirish metodlari", 2025. 296-bet.
2. Qarabaeva M. J. "O‘quvchilar nutqini o‘stirish usullari". 64-bet.
3. Q. Shodiyeva. "Nutq o'stirish metodikasi". 164-bet.
4. Qarabaeva M. J. "O‘quvchilar nutqini o‘stirish usullari". 65-bet.
5. Q. Shodiyeva. "Nutq o'stirish metodikasi". 129-bet.
6. Q. Shodiyeva. "Nutq o'stirish metodikasi". 158-159-bet.
7. Mardonova Lobar Umaraliyevna. (2024). TARIXIY MANBALARDA AMIR TEMUR OBRAZINING BADIIY TALQINLARI. IMRAS, 7(6), 56–60.

8. Saidmuradova, S., & Madina, T. L. (2024). ALISHER NAVOIY SHE'RIYATI POETIKASI. *PEDAGOGS*, *57*(1), 147-152.
9. Mukhtarova, M. S., Namozova, S. B., & Mardonova, L. U. (2023). A Lyrical View of History. *Journal of Law and Sustainable Development*, *11*(12), e2676.
10. Xurramovna, Q. G., & To'raqulovna, D. M. (2025, December). "FARHOD VA SHIRIN" DOSTONIDAGI ONOMOSTIK BIRLIKLARNING BADIIY-POETIK AHAMIYATI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION.* (Vol. 1, No. 5, pp. 58-61).
11. Komilovna M. S. Hydronims Formed by the Method of Syntactic and Transonimization //World Bulletin of Social Sciences. – T. 37. – C. 16-18.
12. Dilshoda, A., Dilfuza, T., Muxlisa, M., & Dildora, A. (2025). MAXTUMQULI SHE'RIYATIDA HAYOTIYLIK. SHOKH LIBRARY, 1(11).
13. Abdurashidovich M. A. LINGUISTIC APPROACH TO NESTED DICTIONARIES AND THEIR HISTORICAL DEVELOPMENT //Multidisciplinary and Multidimensional Journal. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 144-147.
14. Farida, X., To'xtayeva, D., Murtazayeva, M., & Abdurahmonova, D. (2025). "LISON UT-TAYR" DOSTONINING BOBLAR BO 'YICHA TASNIFI. *PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI*, *17*(02), 117-121.
15. Sayfullayev, N. (2023). TERMS ARE AN INDIVIDUABLE WEALTH OF OUR LANGUAGE. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, *10*(10), 168-170.

16. Zafariddin, Temirov, and Xujanova Nasiba. "The Triumph of Light Over Darkness." *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, vol. 33, 20 Feb. 2025, pp. 34-37.
17. Zebiniso, T. (2022). SIFAT SOZ TURKUMINING USLUBIY XUSUSIYATLARI. *Scientific Impulse*, *1*(4), 34-37.